

TOPLUMSAL CİNSİYET

28 Nisan 2018

RİZON

Zencefil yapısı gibi. Toprağın altından kendi kendine çoğalan. Her bir kök parçası aynı zamanda bir merkez kök oluyor ve o da çoğaltıyor. Parçası kopsa bile devam ediyor, kendi ritminde. Deleuze ve Guattari'den gelen bu metafor – rizom – birbuçuk'un çalışma modelinin temelidir ve toplumsal cinsiyet toplantısının da zeminini oluşturur.

"Bilgi bütünlüğüne inanıyoruz. 1980'lerden sonra her bilginin kendi disiplinine sıkıştırılması yanlış. Sanat, iktisat, ekoloji, sosyoloji, felsefe – bunlar kesişim noktalarında konuşulmalı."

Toplumsal cinsiyet, bu bütünsel bakışın en belirleyici meselelerinden biridir. Sadece kadın-erkek ilişkisi değildir. Bütün enerji, güç, dağıtılmış ilişkilerle ilgilidir. Ekoloji, ekonomi, cinsiyet ayrılamaz – sosyoekonomik metabolizmanın kalbinde yatar. İnsan ve toplulukların çevresiyle nasıl ilişki kurduğu, nasıl örgütlendiği, enerjinin nasıl alınıp işlenip dışarı çıkarıldığı – bunlar toplumsal cinsiyet meselesidir de. 1980'lerden sonra her bilgi kendi disiplinine sıkıştırıldı – sanat, iktisat, ekoloji, sosyoloji, felsefe ayrı kutulara kondu. Bu toplantı, o kutuları kırmak içindir.

Bu toplantı, akademik panel formatı yerine kişisel hikayeler, deneyimler ve düşünceler paylaşımını öncelik alan kapalı, samimi bir buluşmadır. Siyaset bilimci, iktisatçı, sanat yönetmeni, aktivist, sanatçı, sinemacı aynı masada – disiplinsizlik, bir eksiklik değil, bilinçli bir tercih.

YENİLGİ DÖNEMLERİ

1968'de Ankara'da öğrenci olan, 12 Mart darbesinde 2.5 yıl hapis yatan, ardından solda on yıl çevirmen ve editör olarak çalışan bir ses, kadın olarak soldaki deneyimin hayal kırıklığından söz eder. Feminist teoriyi keşfetmek, kafadaki her şeyin yerli yerine oturmasıdır.

"Feminist teoriyi keşfettim. Feminist teoriyi keşfettiğim zaman rahat ettim. Yani kafamda her şey yerli yerine oturdu. Niye bunlar oluyor oldu?"

12 Mart ve 12 Eylül'de karşımızda "belli" bir devlet, belli bir siyasal iktidar vardı. Bugün çok daha muğlak bir durum söz konusudur – totalitarizmin inşa edilmesi sürecindeyiz. Kutuplaşma, komşu-kardeş düşmanlığı: Hannah Arendt'in totalitarizm analizi bugün her zamankinden daha uygulanabilir. Bilinmeyen şeylerden korkulması, bu iktidarın çok zekice kurgulanmış olması – yeni bir durum var ve kafalarımız bu yeni duruma uygun cevap üretmiyor. Solda on yıl çevirmen ve editör olarak çalışmak, kitap bastırmak – bunlar önemli işlerdi ama kadın olarak soldaki deneyim farklıydı. Kadın meselesi hep "sonra"ya erteleniyordu. Londra'da

Kadın Çalışmaları yüksek lisansı, bu kırılmayı derinleştiren bir adım oldu – akademik çerçeve, yaşanmış deneyimle birleştiğinde, "Dünyayı Bugün de Sevmektir" kitabı gibi çalışmalar doğdu.

"Durumu kavramamakla ilgili olduğum için söylüyorum. Türkiye'de çok yeni bir durum var ve bizim kafalarımız bu yeni duruma uygun cevap üretmiyor."

Ama yenilgi dönemleri, hareketlerin kendini sorgulaması için faydalıdır. 1983'te kadın hareketi tam da böyle bir yenilgi döneminde başlamıştır – birçok dinamik bir araya geldi, kadınlar birbirini buldu. Yeni bir keşif ve görüşme: bir dönemin kapanması, başka bir dönemin açılmasına gebe olabilir. Tarih bu dönemlerle dolu – başka şeyler hep mümkün olmuştur. Umut taşımak, kamusal alanın önemini hatırlamak: bir dönem gündemin sahibiydik, sayısal çoğunluğumuz olmasa da gündem kurucu idik neredeyse. İklim krizi ve savaş – bu iki büyük küresel dinamik, bizi

"insanlık düzlemine" getirebilir. Büyük travmaların insanlığı birleştirmesi, Birleşmiş Milletler'in kurulmasında olduğu gibi, bir ihtimal olarak durur.

SOKAK TIKANDI MI?

Gezi'den sonra sokaklar tıkandı mı? Devletin gardını aldığı, terörün ve travmanın sokağı kapattığı bir dönemde, sanatçılar ve aktivistler başka pratikler geliştirebilir mi?

"Sokaktan kovulduk ama sokaklar önemli. Gezi'de ölen çocuklar, travmalar... Gezi sonrası dinamikler değişti."

Feminist hareket, hâlâ sokağa çıkabilen harekettir — 8 Mart'ta 40 bin kadın yürür. Bu, küçümsenecek bir şey değildir, birçok hareketin sokaklardan çekildiği bir dönemde, kadın hareketi orada durmaya devam etmektedir. Kadın işçi cinayetleri, zorla çocuk yaşta evlendirmeler, cinsel şiddet — bunlara karşı sokak eylemi hâlâ en güçlü araçtır. Ama sokağın ötesinde başka alanlar da vardır — ve bu alanlar, sokağın alternatifi değil, tamamlayıcıdır.

Bir üniversite hocası, dersini kamuya açar: mahalleler birliği, sosyoloji, felsefe, mimar, iç mimar, şehir planlamacısı bir arada. Hiyerarşi yok, diyaloglar kuruluyor. Konfor alanını bozmak — kendimize yabancı olan insanlarla karşılaşmalar yaşamak. Sanat burada alternatif bir rol üstlenir: doğrudan siyasi söylemin giremediği yerlere dolaylı anlatımla sızar. Belgeseller, görseller, semboller — çocuk cinayetlerinden iklim krizine uzanan bir veri ağı.

Yaşayan kütüphaneler: "Öteki" diye adlandırdığın birinin aslında senin gibi biri olduğunun keşfi. Ezber bozma bu şekilde olur. Kutuplaşmanın dışında iletişim kurmak, karşıt kamusalılıklar yaratmak, müşterekleri fiilen yaşamak. Küçük ağlar — bakkalla, esnafı iletişimi sağlam tutmak. Taban denilen kısımda o iletişimi canlı tutarsak, potansiyeli korumuş oluruz. Kendi alanlarımızda kaldığımızda hep birbirimize konuşuyoruz — zaten birbirimizi ikna etmiş insanlarız. Asıl mesele kendimize yabancı olanla karşılaşmaktır. Konfor alanını bozmak, hiyerarşisiz mekanlar yaratmak — akademisyenin dersini mahalleye açması, sanatçının atölyesini sokağa taşıması. Bu karşılaşmalarda oluşan çatlaklar, büyük kırılmalardan daha kalıcı olabilir.

BEDEN VE SEMBOL

1982 İstanbul doğumlu ama altı aylıkken Suudi Arabistan'a götürülmüş, Cidde'de 12 yıl yaşamış bir sanatçı. Babası mühendis, annesi finansçı, ailesi anaerkil ve feminist — ama dışarısı şeriatın ağırlığıdır. İstanbul-Cidde gidiş gelişlerinde kadın kimliğinin nasıl değiştiğini çocuk gözüyle izlemiş, Londra'da güzel sanatlar eğitimi almış, 11 Eylül döneminde sınıfının tek Müslüman altyapılı öğrencisi olmuştur. Şimdi dövmecilik, resim, baskı, çamur-kağıt, kaligrafi — her biri bir ifade biçimi. Sembollerle çalışır: vulva, rahim, ışık, sayılar, hayat sembolleri — çok doğrudan olmadan, sağaltıcı bir niyetle.

"Çok semboller kullanan birisiyim. Öyle kodluyorum işlerimi. Semboller, rakamlarla uğraşıyorum. En basit hayat sembolleri yani."

Çocuk cinayetleri, çocuk gelin meselesi, tecavüz ve cinsel şiddet — bunlar ikinci sayfa haberleri değildir. Mardin'de 29 kişilik toplu tecavüz, Gariפוğlu cinayetinde 3 külçe altınla kapanan dava — her biri bir sanat eserine dönüşür. "Pembe Terörist" serisi, "Çeyiz" projesi — 36 parçalık tabak seti, çeyiz örtüsü gibi sunulmuş ama içinde kadına yönelik şiddetin katmanları kodlanmış.

Koruma, korunma, güçlendirme niyetiyle üretmek — sanat burada tanıklık ve şifa arasında bir yeredir. Seks işçilerinin hikayeleri, kız bebek yüzleştirmesi, rahim heykeli — bunlar estetik tercihler değil, görünmez kılınan şiddetin görünür kılınma biçimleridir.

Forensic architecture kavramı tartışılır: sanatın mahkemede delil olarak sunulabilme gücü. Standing Rock'ta yerlilerin el işleri, adli mimarlık — sanatsal veriler, hukuki verilere dönüşür. Karadul/Night Bloomers serisi, seks işçilerinin görünmez kılınan hayatlarını görünür kılar. Vandana Shiva'nın tohum bankaları, biyoçeşitlilik — yerel tohumlar ile tohum patentleri arasındaki savaş, cinsiyet meselesiyle iç içedir. Tohumun patentlenmesi ile kadın bedeninin kontrol altına alınması arasındaki yapısal benzerlik, tesadüfi değildir.

BENİM ÇOCUĞUM

1969 İstanbul doğumlu, çocukluğu Bursa'da geçmiş, memur çocuğu — eşitsizlik ve toplumsal cinsiyet dinamiklerinin erken tanığı. Robert Kolej'de yedi yıl yatılı okumuş, Hampshire College'da alternatif eğitim deneyimlemiş, Boğaziçi Sosyoloji'den ABD'de film ve medya sanatlarına uzanan bir yönetmen — belgesel sinemayı toplumsal değişimin aracı olarak görür. Berlin Duvarı üzerine "Duvarlar," üç saatlik ÖSS belgeseli, ve Türkiye'nin nükleer yatırımları üzerine devam eden "Nükleer Alaturka" — Akkuyu, Sinop, devam eden bir proje. LGBTİ+ çocukları olan ebeveynlerin deneyimlerini anlatan uzun metraj belgeseli, tam da bu ezber bozmayı başarır. Çocukları LGBT olan anneler ve babalar, kameraya konuştuğunda, "öteki" olmaktan çıkar ve herkesin tanıyabileceği ebeveynlere dönüşür. Belgeselin gücü budur: tanıdığın an, mesafe kapanır.

"Şimdi üretmeyecekseniz ne zaman üreteceksiniz?"

Bu yönetmen, aynı zamanda cinsel taciz meselesinin kurumlar tarafından bastırılmasının canlı tanığıdır. Bilgi Üniversitesi'nde beş yıl hocalık yapmış, bölüm başkanlığına yükselmiş — sonra üç mağdurun yaşadığı cinsel tacize müdahale etmiştir. Rektör tarafından istifaya zorlanır. Kurumun refleksi açıktır: meseleyi çözmek değil, meseleyi ortaya koyanı yok etmek. Bu deneyim, akademi-aktivizm geriliminin en somut halidir: gerçek meselelere müdahale ettiğinizde, kurumun refleksi sizi dışarı atmaktır.

"Ben mesela 20'li yaşlarımın başında polise çatışmaya giren bir insandım. Ama şu an dönüp baktığımda bile bir soru işareti, bir korku var benim kendimde de."

Sabancı Üniversitesi'nde iki yıl, ardından 2007'den beri Boğaziçi'de — Kadın Araştırmaları Kulübü ile birlikte Cinsel Tacizi Önleme Komisyonu kurmayı başarır. Ama bunun için de yıllar süren mücadele gerekir. Kurumsal yapılar değişime direnç gösterir; kazanımlar ancak ısrarlı, kolektif baskıyla mümkün olur. Üniversiteler, aynı anda hem nefes alma alanı hem de baskı aracıdır — bu çelişki, Türkiye'nin akademik hayatının yapısal gerçeğidir.

LGBTİ+ aktivizmi de benzer bir yolculuktan geçmiştir. 2001'de İstanbul Üniversitesi Sosyoloji'den başlayan bir yol — anarşist hareket, feminist hareket, Irak savaşı karşıtı platform, Lambda İstanbul. 2005'te İstanbul Pride'ında 300-400 kişi yürürken, sonraki yıllarda on binlere ulaşılır — ve ardından yasaklanır. Danışma hattı kurulur, 10 kitap tercüme edilir, heteroseksizm kavramı üzerinden çalışılır. İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı'nda sekiz yıl sosyal çalışmacılık — sahada öğrenilen, kitaplardan öğrenilenden farklıdır. Sokak eyleminden teorik çalışmaya geçiş, bir kayıp değil, derinleşmedir. Bağımsız araştırmacı olmak, sendikacılık, çevirmenlik — her biri kendi başına bir mücadele biçimi. Varlığımızı korumamız lazım ki mücadele edebilelim — kendini korumak, en az direniş kadar önemlidir.

"Her gittiğim panelde notlar alıyordum. Makalleştirme fırsatım oldu."

Klasik sol partiler "hamtal ve yabancılaştırıcı" bulunmuştur — sivil toplum mecraları tercih edilir. Gezi'den sonra aktivizmin prestiji artmıştır ama aynı zamanda travma da derinleşmiştir. Kimlik meselesi ortaya çıkar: kimlik üzerinden politika yapılırsa politika olmaz — ama saldırıldığında kimliğini savunmak zorundasın. Evrende bir toz zerresi olup gideceğiz duygusu karamsarlaştırır — ama bu karamsarlığın içinde bile kendini savunmanın ve var olmaya çalışmanın anlamı kaybolmaz. Kendini kadın olarak tanımlamayan ama "öğretilen" bir kimlikle yüzleşmek — patriyarka ve heteroseksizm mutlaka yıkılacaktır. Zamanında dünyayı yuvarlak diyenlere de deli dediler — bu inanç bir naiflik değil, deneyimden süzölmüş bir kararlılıktır. Zapatistalar'ın ekoloji ve toprağa bakışından, Kolombiya'da paramilitarizm ve neoliberalizm ilişkisine, kuraklık-iklim krizi bağlantısından heteroseksizmin tarihsel kökenlerine kadar küresel bağlantılar kurulur. Her bağlantı, mücadelenin yerel olmadığını hatırlatır.

BARINMA HAKKI VE ÇOCUĞUN DOĞASI

Antalya'dan Kırgızistan'a, Alakır Vadisi'ne, Çıralı'ya uzanan bir yolculuk: barınma hakkı, temel bir haktır. Dünyaya insan olarak geldik — yeme, içme ve barınma, canlı olarak temel haklarımız. Ne kadar koruyabiliyoruz bunları?

"Ben çocuğumu hep kodlamamaya çalıştım. Onun gerçekten doğuştan... doğamızın aslında ne istediğimizi ve huzurlu mutlu olduğumuz şeyi bildiğine hep inandım."

Alakır Vadisi'nde ekolojik yaşam pratiği, topraktan ev yapma, HES mücadeleleri – bunlar soyut kavramlar değil, yaşanmış deneyimlerdir. Kırgızistan'da devlet okulunda beş yıl, iletişim eğitimi, sonra Antalya'da vadiye yerleşme kararı. Büyük Anadolu Yürüyüşü – Antalya'dan Ankara'ya 40 gün, hamile halde yürümek – barınma hakkının, toprağın ve suyun sahiplenilmesinin bedensel ifadesidir. Çıralı'da yaşam, kızının ilkokula başlaması – alternatif eğitim arayışı somut bir zorunluluktur artık, soyut bir tartışma değil.

Çocuk eğitimi, bu bağlamda yeniden düşünülür. Okul sistemi mi, alternatif eğitim mi? Yaşanılabilir mekanlar, toplum içerisinde ama özgür. Çocukların doğada sosyalleşme gücü – kelimelerin ötesinde, yeryüzünü anlamaya çalışmak.

"Hani neden bahsediyoruz biz? Çok büyük aciliyetleri olan şeyler var dünyanın kendisi için ama hani o bütün kimlikler, cinsiyetler, sınırlar, ülkeler, politikaclar falan hepsi uçup gidiyor."

Bireysel eylem ile toplumsal hareket arasındaki gerilim burada en somut halini alır: bir çocuk için yaratılan yaşam, aynı zamanda politik bir eylemdir. Üç ev yapılmıştır Alakır'da – topraktan, elle, bir niyetle. İkincisi Can Aşık ile birlikte – ortaklaşa inşa, ortaklaşa yaşam. Vandana Shiva ile karşılaşma, tohum bankaları, biyoçeşitlilik meselesi – bunlar barınma hakkının, beden hakkının, toprağın sahiplenilmesinin farklı boyutlarıdır. Bu çocuklar ne olacak sorusu, geleceğin sorusudur – yeni nesil internet ile daha bilinçli olabilir, evrensel bir bilinç kurabilir.

KIRMIZI KART VE KENT

İstanbul'un Kartal'ından çıkıp Anadolu Lisesi'ne, Marmara'dan Mimar Sinan'a, İspanya'dan Beyrut'a uzanan bir sanatçının yolculuğu, kent dönüşümü ve beden-mekan ilişkisi üzerine şekillenir. Apartman Projesi gibi sanat inisiyatiflerinde yer almak, Kırmızı Kart grubuyla – kadın sanat alanında emek veren kadınlar – çalışmak, cinsiyetçiliğin sanat dünyasındaki tezahürleriyle yüzleşmek.

"Tarlabaşı'ndaki atölye, Zaha Hadid'in Kartal projesine karşı eleştirel resimler, "Ateş'in Düştüğü Yer" sergisi – 131 sanatçı, İnsan Hakları Vakfı'nın 20. yılı. Kent, beden ve cinsiyet ayrılmaz."

1984'te İstanbul'un Kartal'ında doğmuş, Anadolu Lisesi'ni kazanmak büyük bir sosyalleşme deneyimi olmuş – sınıf farkı, mekan farkı, kimlik farkı ilk kez somut biçimde hissedilmiştir. Marmara Üniversitesi Resim'den Mimar Sinan'a geçiş, İspanya Erasmus'u, Yıldız Teknik'te Ali Artun ve İnce Eviner'den sanat-tasarım yüksek lisansı. 2015'te İtalya ve İsveç'te sanat residansları, ardından Beyrut Aşkal Alvan'da gayri resmi yüksek lisans – her bir adım, merkezden uzaklaşma ve farklı bağlamlarda üretim deneyimi.

Hayatın tamamı bu farkındalık üzerine şekillenir. Sanat, dolaylı anlatım gücüyle alternatif kamusal alan yaratır – doğrudan siyasi söylemin giremediği yerlere sızar. "Ateş'in Düştüğü Yer" sergisi – 131 sanatçı, İnsan Hakları Vakfı'nın 20. yılı – kolektif üretimin gücünü gösterir. Ama soru hep açık kalır: Sanat gerçek değişim yaratabilir mi, yoksa bir teselli midir? Bu soru cevaplanmaz – ama cevaplanmaması bir zayıflık değil, açıklıktır.

AKADEMİYİ BIRAKTIM

Çevre mühendisliği ve heykeltıraşlık – Mehmet Ali Uysal'ın atölyesinde – su modellemesi ve performans sanatları, Boğaziçi'de yağış-akış modellemesi doktorasından ekolojik sistemlerin sistemsel modellenmesine, kooperatif kuruculuğu ve belgesel yapımcılığı – aynı kişide birleşen bu yollar, akademinin dışına çıkmanın hikayesidir.

"Ben akademiye bıraktım. Üretim zaten çok az üretmeye başlamıştı. Öğrenme eğiliminin de azaldığını fark etmişim."

Ankara'ya göçüp Tincan organize sanayisinde fabrikada çalışmak – üretimin ne demek olduğunu bedenle öğrenmek. İstanbul'a dönüp evle-komşu ilişkilerine dayalı kolektif kurmayı seçmek. Film yapımcılığı – kısa film, belgesel – performans sanatları, "söylenmiş söz" performansları, Hazavuzu Kumpanyası ile çalışmalar, oddviz kolektifinde görsel sanatlar, Boğaziçi Tüketim Kooperatifi'nin kuruluşu, Yeni Diaspora Ağı – hepsi akademinin dışında bulunmuş alanlar, her biri kendi mantığıyla işleyen bir dünya. Akademinin konfor alanını bozamaz, dışarıda aktivizm yapmanın içerideki üretimden daha canlı olması – bu gerilim, toplantının birçok sesinde yankılanır.

Çevre müsteşarlığında dört yıl çalışmış biri, feminist teoriyi keşfettiğinde rahatladığını söyler. Siyasi tutuklu olarak hapiste geçen yıllar, solda kadın olmanın hayal kırıklığı, Çevre müsteşarlığındaki bürokratik deneyim – hepsi feminist

bakış açısıyla birleştğinde anlam kazanır. "Dünyayı Bugün de Sevmektir" kitabı, bu bakışın kristalleşmesidir.

Şehveti Bostan projesi – şehveti, şevketi değil – şiddet yaşayan kadınlar için güvenli, kendine yeten yaşam alanları, hafıza ormanları, katledilen arkadaşlar için fidan dikme pratiğidir. Hande Kader gibi trans kadınların katledilmesi, bu projeyi acil kılar. Arzu politikasının somutlaşmış hali: şiddetin karşısına bakım ve hafıza koymak, yok etmenin karşısına yetiştirmek.

Gezi döneminde kurulan ekofeminizm grubu, bu bağlantıyı kurmuştur – ekoloji ve feminizm, aynı mücadelenin iki yüzüdür. Doğanın tahakküm altına alınması ile kadın bedeninin tahakküm altına alınması arasındaki yapısal benzerlik, rastlantısal değil, sistemiktir. Kapitalizm, patriyarka ve ekolojik yıkım aynı kökten beslenir – bu analiz, akademik bir soyutlama değil, Şehveti Bostan'da fidan diken ellerin bilgisidir. Hafıza ormanları – katledilen arkadaşlar için dikilen her fidan, hem yas hem direniş, hem kayıp hem yeşerme.

ÇOK BOYUTLU BİR YERDE

Toplantının son sözü, çok boyutluluğun kabulüdür.

"Çok multi boyutlu bir yerdeyiz gerçekten. Ve her boyutun farkına varmaya çalışmak lazım bence. Herkes bir şeyle iyi bir şekilde uğraşsa birçok çözüm üretilir."

Karamsarlık temeli vardır: totalitarizmin inşası, kutuplaşma, sokakların tıkanması, travma. 12 Mart, 12 Eylül, Gezi – her biri bir kırılma, her biri bir yara. Ama umut uykuda değildir. Büyük travmaların insanlığı birleştirmesi ihtimali – iklim krizi ve savaş bizi "insanlık düzlemine" getirebilir, tıpkı Birleşmiş Milletler'in kurulması gibi. Yeni nesil internet ile daha bilinçli. Patriyarka ve heteroseksizm mutlaka yıkılacak – bu inancı taşımak bir naiflik değil, bir direniş biçimidir.

"Mutlaka bu olacaktır. Zamanında dünyayı yuvarlak diyenlere de deli dediler. Mutlaka bu olacaktır diye umut etmek istiyorum."

Bu toplantıda bir araya gelen sesler – siyaset bilimci, LGBTİ+ aktivist, ekolojik yaşam pratisyeni, feminist sanatçı, belgeselci, sendikacı – Türkiye'nin politik anlarından geçmiş, 12 Mart'tan Gezi'ye, Lambda İstanbul'dan Alakır Vadisi'ne uzanan yollar yürümüş, totalitarizmle yüzleşen, ama teslim olmayan insanlardır. Soru – sanat mı, sokak mı, akademi mi, kolektif mi? – yanlış bir sorudur. Rizom gibi, toprağın altından kendi kendine çoğalan, her biri merkez kök olabilen, kopsa da devam eden bir ağ. Disiplinsizlik, bir eksiklik değil, var olma biçimidir. Ekoloji, cinsiyet, sanat, örgütlenme – bunlar ayrı mücadeleler değil, aynı mücadelenin farklı

boyutlarıdır. Tohum bankası kuran el ile tabak setine şiddet kodlayan el, belgesel çeken göz ile topraktan ev yapan göz – hepsi aynı ağın düğüm noktalarıdır. Bu boyutların her birinde çalışmak, karanlık zamanlarda yapılabilecek en anlamlı şeydir.